

ЗАКОНСПІРОВАНІЙ РОМАН

Було це 1992 року. Я гостював у сусідки, голованівської вчительки-пенсіонерки Галини Гнатівни Дмитренко. Говорили про старовину і дідизну. Раптом вона згадала, що у неї на горищі зберігається в'язка давніх книг... За кілька днів вона зателефонувала і запропонувала ознайомитися з ними. З трепетом взяв я цей скарб і почав вивчати.

Одна з книг особливо вразила. Якби вона колись потрапила до рук НКВД, то її власника звинуватили б в українському націоналізмі і зробили б належні висновки. Незважаючи навіть на те, що книга написана російським письменником і, звичайно, російською мовою...

Втім, певно, й самі власники не усвідомлювали, що то за річ. На обкладинці — цілком легітимна назва дозволеного автора: "Ежемесячное приложение илюстр. журнала "Родина" № 2, февраль 1892 г. ПОЛНОЕ СОБРАНИЕ СОЧИНЕНИЙ АЛЕКСАНДРА СЕРГЕЕВИЧА ГРИБОЕДОВА. С портретами и рисунками. С.-Петербург. Издание книжного склада "Родина".

Далі йдуть портрети Грибоєдова, ілюстрації до комедії "Горе з розуму" і твори письменника. Потім, як і годиться, **зміст.** Але на цьому книга не закінчується. За тим слідує новий титульний лист, де читаємо назву іншого твору: "КРОВЬЮ, ОГНЕМ И ЖЕЛЕЗОМ. Исторический роман. (Продолжение романа "За честь и свободу" А. А. Соколова.) С.-Петербург. 1889 г." На звороті два рядочки: "Дозволено цензурою. Спб. 3 ноября 1889 г. Типография "Петерб. газеты". Владимирский пр., 12", і відлік сторінок починається заново.

Зверніть увагу – тут вже інша друкарня, інший рік

видання, хоча книга зшита одночасно з тією, що вказана першою. Це видно по чітко виконаній роботі, одному кольору ниток тощо. Друга частина книги віддрукована на 3 роки раніше, але побачити світ, очевидно, змогла лише таким чином – будучи заверстаною в іншу.

Твір привернув мою увагу саме ось такою конспіративністю. Бо ні назва, ні прізвище автора мені нічого не говорили.

Про що він? Читаю і поринаю в історію України. 1657 р. Помирає Митрополит Київський, Галицький та всієї Русі, противник єднання України з Москвою Сильвестр Косів. Відходить на той світ гетьман Богдан Хмельницький. Україна залишається без свого духовного пастиря і без державного провідника. Москва намагається скористатися моментом, щоб посилити свій вплив на Україну. Постає питання, з ким Україні будувати своє майбутнє – в союзі з Польщею, Швецією чи залишитися під протекторатом Московії? Гетьманом, хоч і “часово”, стає Іван Виговський, він намагається вирвати Україну з московських пазурів...

Звідси стає зрозумілим, чому твір не міг вийти окремим виданням, а лише таким законспірованим чином. Незважаючи навіть на те, що вдалось отримати дозвіл у цензора.

Автор явно симпатизує українському народові, його одвічному прагненню до свободи. Він щиро вболіває за нього, чесно й об'єктивно характеризує тогочасне політичне становище в Україні. Події роману розвиваються дуже динамічно й захоплююче, лірика, по суті, відсутня — на передньому плані лише доля України.

Вражає розуміння автора тих складних реалій після-богданової України. Він демонструє велику обізнаність із характером, звичаями, побутом українців і особливо

українського козацтва. З любов'ю змальовує кожну дійову особу. Багато місця відводить ролі української жінки, яку вона відігравала в історичній долі своєї Вітчизни.

Головного героя роману Івана Виговського письменник характеризує як розважливого й мудрого політика, що послідовно відстоює незалежність України від Москви. Натомість його супротивника, полтавського полковника Мартина Пушкаренка, який тягнув за Москвою і підняв повстання проти новообраного гетьмана, малює дещо в інших фарбах. “Кров'ю, вогнем і залізом” — глибоко патріотичний роман. Автор уміло розкриває всі протиріччя козацької епохи, хитросплетіння тогочасної дипломатії і боротьби за те, хто матиме вирішальний вплив на Україну — Польща, Московія чи Швеція. Доволі жваво й захоплююче описані перипетії змагань за гетьманську булаву.

Є всі підстави гадати, що працюючи над романом, О. Соколов користувався беззаперечними фактами й документами, мав вельми обізнаних консультантів. І в цьому не доводиться сумніватися, знаючи, що Петербург, по суті, був північною столицею не тільки російського самодержавства, а й України, оскільки будувався на козацьких кістках, і де осіло чимало вихідців з України. Не можна виключати, що й сам Соколов мав українське коріння. Твір цінний багатим фактажем, зображенням відомих історичних діячів нашої Вітчизни. Він є доволі повчальним і для сучасних політиків та високопосадовців України. Їм дуже корисно подивитися на історію України періоду Руїни очима російського письменника, щоб через незгоду між собою не втрапити в тенета чужинців і не загубити свою країну. Роман також дає відповіді на чисельні питання й нинішнім російським великодержавникам (як і тим, хто надто ідеалізує

історію України) щодо місця і ролі України в історії загалом східної Європи того часу. Автор лише зрідка вживає такі слова, як “Малоросія”, “малороси”, “хохли”, а більшість — “Україна”, “українці”. Майже відсутні в романі назви “Росія”, “росіяни”, замість цього вживаються “Московія”, “москалі” (і це устами самого москаля!). Утім в XVII столітті такого поняття, як Росія і Малоросія, взагалі ще не існувало.

Але не був би Соколов росіянином, якби не робив певних реверансів на користь Московії та самодержавства. Треба розуміти, в який час він творив, що вимагалось цензури для того, щоб роман міг бути допущеним до друку. Зокрема автор стверджує (як і зараз дехто заявляє), що, мовляв, це лише українська верхівка бажала незалежності, а народ прагнув бути навечно з Росією. Через весь твір Соколов проводить думку, що тільки старшини хотіли звільнення з-під московського впливу, а простолюд і козацтво стояли за Москву.

Олександр Соколов був першим, хто написав про гетьмана Івана Виговського. Іван Нечуй-Левицький свого “Гетьмана Івана Виговського” написав 1895 року, і, як на мене, не знав про існування твору Соколова.

Тепер про автора. Свого часу в пошуках його імені я використав усі доступні мені можливості, але ніде, в жодних енциклопедичних і літературних довідниках радянського часу “А. А. Соколова” не знайшов. Навіть у найповнішому двотомнику, що вийшов 1990 року в Москві — “Русские писатели. Биографии и творчество”. Я вже був подумав, що за прізвищем Соколова криється інша особа. Але, дякуючи щасливому випадку, мені потрапило до рук кілька десятків чисел журналу “Нива” за 1913 рік. Так от, у журналі № 34 на 680-ій сторінці (рахунок сторінок журналу починався з